

Kisajátítások, államosítások Jugoszláviában 1945 után és a magyar vagyonok

A. Sajti Enikő
Szegedi Tudományegyetem

Tanulmányomban, a magyar és nemzetközi szakirodalomban először, a jugoszláviai kisajátítások, államosítások bonyolult, szerteágazó történetéből kizárólag a magyar állam, a magyarországi pénzügyi intézetek, nagyvállalatok ipari és pénzügyi érdekeltségeit, valamint a magyar állampolgárok ingó és ingatlan vagyonának sorsát, veszteségeik számszerűsítését, valamint az erre vonatkozó magyar–jugoszláv tárgyalásokat kísérel meg bemutatni, magyarországi források, elsősorban a külügyminisztérium és a pénzügyminisztérium vonatkozó iratai alapján. A magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárok vagyonának kisajátítására, elkobzására és államosítására nem térek ki, a „magyar vagyon” kifejezést tehát ebben a szűkítő értelemben használom.

1944 őszén, a jugoszláv hadsereg bevonulása után azonnal megkezdődött az új, Jugoszlávia Kommunista Pártja hatalmi monopóliumán, a magántulajdon kisajátításán, államosításán és a tervgazdálkodás bevezetésén, az állam „össztőkés” szerepén alapuló szovjet típusú rendszer, a korabeli jugoszláv kifejezéssel élve, a „néphatalom” kiépítése. Ez országosan a tulajdonviszonyok radikális átrendezésével, a korábbi tulajdonosi rétegek, valamint a kifejezetten politikai szempontból nevesített csoportok (például a „megszállók és kiszolgálók”, a „fasiszta németek”) kollektív vagyonvesztésével járt együtt, ami véleményünk szerint nem nélkülözte a nemzetiségi alapú diszkriminációt, a tőke, a vagyon „délslávositásának”, nacionalizálásának szándékát sem. Ez egyértelműen a hatalomkoncentráció, az egypártrendszer kiépítését szolgálta. Mint ismeretes, hasonló politikai célok érdekében végrehajtott kisajátítási, államosítási folyamatok zajlottak le Magyarországon is.

Jugoszlávia partizánok által elfoglalt területein már a háború alatt országsszerte megkezdődött a megszállók és a megszálló erőkkel együttműködők „ellenséges vagyonának” kisajátítása, azaz kártérítés nélküli elkobása.¹ A vagyoneklobzás már az új, „forradalmi”

---

¹ A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása kapcsán Magyarországnak nemcsak Jugoszláviával voltak súlyos pénzügyi vitái, hanem Csehszlovákiával és Romániával is. A csehszlovákiai magyar vagyonok kisajátításának, államosításának történetéről a felvidéki Gaucsik István írt elsőként összefoglaló munkát *A csehszlovákiai magyarság gazdasági státuszvesztése* címmel (Doktori értekezés, Budapest, 2011). A romániai magyar vagyon kisajátítását pedig Vincze Gábor dolgozta fel, illetve adott közre ezzel kapcsolatban releváns iratokat *Magyar vagyon román kézen (Dokumentumok a romániai magyar vállalatok, pénzügyi intézetek második világháború utáni helyzetéről és a magyar–román vagyonjogi vitáról* címmel (Teleki László Intézet, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000). A munka megtalálható az interneten is: <http://www.adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=34>

jogrend nevében történt,² tehát ettől kezdve a vagyonekobbzást nem kötötték konkrét bűncselekményhez, mint korábban, hanem olyan személyekre, csoportokra is kiterjesztették a vagyonekobbzást, akik politikailag szemben álltak az új hatalommal, vagy szembenállónak nyilvánították őket. Ilyenek voltak például a háborús bűnösnek és a nép (az állam) ellenségének nyilvánított személyek. Vagyonekobbzási határozatokat egyrészt a katonai bíróságok hozhattak, de a Legfelső Parancsnokság 1942. februári, ún. focsai határozata értelmében a különböző szintű népfelszabadító bizottságok, azaz a helyi, a községi, a járási, a körzeti népfelszabadító bizottságok és a köztársasági népfelszabadító főbizottságok is. A népfelszabadító bizottságok „*a népfelszabadító harc harci bizottsága*” voltak, olyan sajátos, ideiglenes hatalmi szervek, amelyek egyszerre gyakorolták az államhatalom minden funkcióját. Sajátos törvényhozói funkciót tölthettek be, rendeleteket, előírásokat, határozatokat hoztak, de a végrehajtó és a bírói hatalmat is e szervek gyakorolták képzett jogászok nélkül, gyakorta a helyi lakosság tömeges részvétele mellett, annak nyomására hozták meg ítéleteiket, határozataikat. Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ), mint „*Jugoszlávia népei népfelszabadító harcának legfőbb politikai testülete*” a bizottságoknak ezt a jogát 1944. november 21-én újabb rendelettel erősítette meg.³

Az AVNOJ 1944. november 21-i határozatával elkobozták és állami tulajdonná nyilvánították az ellenséges vagyonekat, a német állam és állampolgárainak Jugoszláviában lévő minden vagyonát, a kollektív bűnösség elve alapján a német kisebbség, a háborús bűnösök és segítők (kollaboránsok) ingó- és ingatlanvagyonát, tekintet nélkül állampolgárságukra. A „*megszálló hatóságok által erőszakkal eltulajdonított*” vagyonekat kisajátították, állami igazgatás, illetve zár alá helyezték, s ugyanez volt érvényes „*a jelen nem lévő személyek*”, vagyis az országot elhagyó vagy emigrációból, deportálásból, hadifogságból stb. haza nem térő személyek vagyonára is. Ez a határozat a Délvidéken például érintette az 1941–1944 között ide telepített magyar telepeseket (bukovinai székelyeket, csángókat, boszniai magyarokat, vitézeket stb.) is, mivel ezeket a telepítéseket a két világháború közötti jugoszláv, ún. dobrovoljac telepések ingó- és ingatlanvagyonának magyar állam által történt kisajátítására alapozták.⁴

A háborús nyereség elvételéről szóló 1945. május 29-i törvény tovább bővítette az elkobzások, államosítások körét,⁵ az agrárreformról és telepítésekről szóló törvények pedig az ipari vállalatok, üzemek, pénzintézetek, lakóingatlanok, kereskedelmi vállalatok stb. kisajátítása, államosítása mellett ezt a folyamatot kiterjesztette a földtulajdonokra is. Érde-

² A „*forradalmi jogrend*” kialakulására lásd: Ljubomirka Krkljuš: *Pravna istorija srpskog naroda*. Prometej, Novi Sad, 2002. 563–582.

³ A focsai határozatok (*Fočanski propisi*) első kiadása megtalálható: http://www.focani.org/org/index.php?option=com_content&view=article&id=558&Itemid=123 (letöltés: 2011. október 1.). A királyi Jugoszláviában érvényes, illetve a feldarabolt ország egyes területein a háború alatt hozott jogszabályokat az AVNOJ 1945. február 3-i határozata érvénytelenítette.

⁴ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 347., 199–234.; Vincze Gábor: *A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepítése Magyarországra (1940–1944)*. *Pro minoritate*, 2001. ősz. 141–154.

⁵ A háború óta keletkezett, 40 000 dinárnál nagyobb vagyonszaporulat háborús nyereségnek számított, de mivel a régi dinárt minden valorizáció nélkül váltották át új dinárrá, azaz 1 régi dinár 1 új dinárnak felelt meg, tényleges vagyonszaporulat nélkül is elkobozhatóvá vált a vagyonok jó része. Magyar Országos Levéltár (MOL) Pénzügyminisztérium (PM) XIX-L-1-o – 76 659/1946. 31. doboz.

mes utalni arra, hogy a 2011. október 6-án életbelépett szerbiai vagyon-visszaszolgáltatási és kárpótlási törvény 41 (!) olyan rendeletet, törvényt sorol fel, amelyek alapján lehetővé teszik az 1944 ősze után elkobzott, államosított vagyonok restitúcióját, visszaadását.⁶

A kisajátítások és államosítások 1944–1945-ben elsősorban az ipari vállalatokat, a pénzügyintézeteket és a nagykereskedelmet érintették. Egy 1945-ös ipari összeírás szerint ekkor az ipari vállalatok 82%-a került állami kézbe, s e vállalatok 55%-át kobozták el, 27%-át pedig zár alá vették. Az 1946. december 5-i államosítási törvény lényegében az addig lezajlott kisajátításokat, elkobzásokat szentesítette. Ennek értelmében – már az új alkotmányra hivatkozva – állami tulajdonba mentek át „*az általános állami és köztársasági jelentőségű összes magánvállalatok*” a törvényben felsorolt 42 ipari ágazatban, a bányauzemektől, a villamos művektől kezdve a cukorgyárakon át a szeszfőzdekig és a keményítőt és élesztőt előállító üzemekig. A törvény ugyan bemutatóra szóló államkötvény formájában kilátásba helyezte a kártalanítást, de ennek törvényben megfogalmazott feltételei eleve lehetővé tették a végrehajtás megkerülését. Ha ugyanis a tulajdonosok ellen olyan eljárás folyt, amely a vagyon elkobzását vonhatta maga után, a kártalanítást felfüggesztették, vagy ha a tulajdonosok „*megnehezítették*” az államosítást, azt a tiltott kereskedésről, spekulációról, illetve a népvagyon és állami kezelés alatt álló vagyonok védelméről szóló törvény szerint felelősségre vonták, ami szintén a kártalanítás megtagadását vonta maga után.⁷ Az 1948. április 28-án életbe lépett törvény tovább bővítette az államosítások körét, és annak érvényét kiterjesztette azokra a magánvállalatokra is, „*amelyek jellegüknél fogva, vagy kapacitásuknál fogva általános jellegűek*”, a kórházakra, a szanatóriumokra, a nyilvános és gyógyfürdőkre, a nyomdákra és mozikra is.⁸

A kisajátításokról, államosításokról szóló törvények sorában külön helyet foglal el az a kormányrendelet, amely 1948. augusztus elsején keltezéssel, Josip Broz Tito miniszterelnök és Frane Frol igazságügyi miniszter aláírásával, a Hivatalos Lap (*Službeni list FNRJ*) október 23-i, 91. számában jelent meg. E rendeletet a JSZNK alkotmányának 78. szakasza 2. bekezdésére és a 80. szakasza 2. bekezdésére, valamint a Magyarországgal kötött békeszerződés 29. szakaszára hivatkozva külön is rendelkezett a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén lévő magyar vagyonok jugoszláv állami tulajdonba vételéről. Ez volt az egyetlen olyan törvény, amely **kifejezetten a magyar állampolgárok** vagyonának kisajátítását rendelte el.

A hagyományos diplomáciai és kapcsolati formák összeomlása miatt a háború végén a délvidéki vagyonelkobzásokról a magyar Ideiglenes Kormány először a fegyverszüneti egyezmény alapján kiutasítottaktól és a menekültektől értesült, de Grósz József kalocsai és bácsi érsek, valamint több határ menti katonai és rendőrkapitányság is felhívta a kormány figyelmét a kiutasítások embertelen módjára. Grósz érsek 1945. április 30-án kelt, Gyöngyösi János külügyminiszterhez intézett levelében így ír erről: „*A Bácska legkülönbözőbb vidékeiről kiutasítottak szóbeli közléséből megállapíthatom, hogy a kiutasítási eljárás szinte mindenhol azonos volt, tehát központi rendelkezés alapján történt: a kiutasítandókat községenként szinte egy időben, meglepetésszerűen összegyűjtötték, éppen csak a rajtuk lévő legszükségesebb ruházat és átlagban 500 P. készpénz elhozatalát engedvén meg. A kiutasi-*

⁶ *Restitucija–vraćanje oduzeta imovine i obeštećenje bivših vlasnika.*
<http://www.pravniportal.rs/index.php?cat=254&id=2882>

⁷ MOL PM XIX-L-1-k – 120 762/IV.b. – 1948. 33. doboz.

⁸ MOL PM XIX-L-1-k-sz.n./1946. 230. doboz.

*tottak lakásait az azokban található összes felszereléssel együtt lezárták és lepecsételték a jugoszláv hatóságok, de sok helyen azonnal elkezdődött a felszerelések széthordása is. Sok ezer teljesen nincstelen magyar érkezett így az ország területére.*⁹

De nemcsak a magyar állampolgárokat érték sérelmek, a magyar érdekeltségű pénzügyintézetek helyzete is komoly aggodalomra adott okot. Egyre több hír érkezett Budapestre ezek kisajátításáról, vagyonuk elkobzásáról, a korábbi működésüket lehetetlenné tevő intézkedésekről, illetve a pénzügyintézeti, vállalati és egyéb gazdasági vezetők ellen különböző vádakkal (háborús bűnösség, kollaboráció, háborús nyereség eltitkolása stb.) indított perek-ről.

A trianoni szerződéssel a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területeken fejlett magyar pénzügyintézeti hálózat volt.¹⁰ 1920-ban 77, részvénytársasági alapon működő pénzügyintézet, három budapesti bank négy fiókinvézete és három szövetkezeti pénzügyintézet működött (Horvátország nélkül számolva). Az önálló vagy affiliációs, ill. fiókpénzügyintézetek 73%-a ment tönkre a jugoszláv királyság időszakában. Az 1941-es visszacsatoláskor a Bácskában 75, a Mura-vidéken és a Muraközben 8, azaz összesen 83 hitelintézet létezett. A részvényesek, az igazgatóságok és a tisztviselők nemzetiségi hovatartozása szerint a korabeli kormányzati statisztika ebből 25-öt minősített magyarnak, 15-öt szerbnek, 10-et németnek és 1-et szlováknak.¹¹

Az AVNOJ 1944. december 30-i, I/420. sz. határozata intézkedett először az állami pénzügyi igazgatás, azaz a magánbankok és hitelszövetkezet feletti állami ellenőrzés megszervezéséről. Ezt a határozatot még számos rendelet és törvény követte, amelyek célja a pénzügyi szféra feletti teljes állami ellenőrzés megszerzése volt. Egy 1945. november 17-én kelt törvény például minden külföldi pénzügyintézetet magánpénzügyintézetnek minősített, amelyeknek működési engedélyért kellett folyamodnia. Ezt a kérvényt minden magyar hitelintézet beadta, bár a kényszerigazgatás alá helyezett intézmények eleve nem is folyamodhattak engedélyért. Így tett a Magyar Általános Hitelbank szabadkai és fiumei fiókinvézete is, bár eleve nem folyamodhatott volna működési engedélyért, mivel a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság kényszerigazgatót nevezett ki az élére. Fellebbezésüket azzal utasították el, hogy akik a működési engedélyre vonatkozó kérvényt beadták, már nincsenek hivatalban, fellebbezési jogukat tehát elvesztették. Működésüket az is lehetetlenné tette, hogy megtiltottak mindenféle kapcsolatot a fiókinvézetetek és az anyaintézetek között.¹² A szabadkai fiókinvézet elkobzását a jugoszláv fél azzal indokolta, hogy azt egyrészt a háború alatt létesítették, s a hitelbank átvette a kollaboráció címén már elkobzott zágrábi Horvát Általános Hitelbank szabadkai fiókját. A Horvát Általános Hitelbank elkobzását pedig azzal magyarázták, hogy „a részvényesek a vagyonukkal felelnek azon személyek munkájáért és bűncselekményeiért, akiket megbíztak vállalataik vezetésével, és miután ezen vállalatok a háború alatt a megszállóknak dolgoztak a nép ellen, és ezzel hasznot hajtottak a részvényeseknek és a tulajdonosoknak, úgy helyes, hogy most az anyagi károkat is viseljék ezen vállalatok ilyen működéséért és üggyvitelért.”¹³ Az elkobzást a Magyar Általános Hitelbank 1945. augusztus 10-én arra hivatkozva fellebbezte meg, hogy a szabadkai fiókot 1905-ben

⁹ MOL KÜM XIX-J-1-n – Gyöngyösi János – 1945. sz. n. 23. doboz.

¹⁰ MOL PM XIX-L-1-k-sz.n. 33. doboz.

¹¹ Uo.

¹² Uo. 02 344/194, 40 633/1948. 39. doboz.; MOL PM XIX-L-1-o – 76 659/1946. 31. doboz.

¹³ Uo. 40 633/1948. 39. doboz.

hozták létre, bár vagyonát 1925-ben egy jugoszláv érdekeltségű banknak volt kénytelenek átadni. Fellebbezését a jugoszláv hatóságok „*tárgyaltalannak*” minősítették. A magyar kormány ezt törvénytelennek minősítette, s a szabadkai fiók kártalanítási ügyét is igyekezett az 1948 januárjában–februárjában Budapesten tartott pénzügyi tárgyalásokon tisztázni. Azt javasolták, hogy „*egyoldalúan vonják le*” a jugoszlávok által követelt vagyoni kártérítés összegéből. De nem járt jobban a Nagybecskereki Takarékpénztár, a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. és a Kalocsai Egyházmegyei Takarékpénztár szabadkai fiókjának, a Szabadkai Takarékpénztár Rt. sem.¹⁴

1946. szeptember 9-én a külügyminisztérium értekezletet hívott össze, amelyen a Pénzügyintézeti Központ, a Magyar Nemzeti Bank, a Jótételező Hivatal és a Gyárosok Országos Szövetsége (GYOSZ) vett részt. A megbeszélést a GYOSZ kezdeményezte, mivel újabb hírek érkeztek a Jugoszláviában lévő magyar érdekeltségű vállalatok elkobzásáról és vezetőik perbe fogásáról, többek között a kapacitását és technikai felszereltségét tekintve a világ élvonalába tartozó nagybecskereki cukorgyár elkobzásáról is. A Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank érdekeltségébe tartozó cukorgyár vezetőit 1946. július 22-én a németekkel történő kollaborálás címén 1–8 évig tartó szabadságvesztésre ítélték, mivel, úgymond, a gyár termelésének több mint 25%-át szállították a német hadsereg számára. Hasonló sorsra jutott az ugyancsak e bank érdekeltségébe tartozó zágrábi Etelka Kábelgyár is. Az értekezletről készített feljegyzés szerint a résztvevők mind a nagybecskereki cukorgyár, mind a zágrábi Etelka Kábelgyár elkobzását és vezetőinek perbe fogását „*igazságtalannak*” tartották, mivel a gyár vezetői mindent megtettek, hogy „*megakadályozzák a vállalatok német kézre juttatását és megőrzik állagát*”.¹⁵ Szondy Viktor miniszteri osztályfőnök a külügyminisztérium részéről azt javasolta, hogy „*tegyék függőbe*” a vagyoni kérdéseket, mivel még folynak a béketárgyalások. A vállalati vezetők ügyében pedig, mondta, a helyzet „*még rosszabb*”, mivel a fegyverszüneti egyezmény értelmében a háborús bűncselekménnyel vádolt személyek ügyét a kormánynak elő kell segítenie. Rittinger Imre, a Pénzügyintézeti Központ igazgatója „*általános tiltakozás*” lehetőségét vetette fel, de felmerült az is, hogy egy hamarosan Jugoszláviába utazó delegáció „*folytasson tájékozódó jellegű nem hivatalos tárgyalásokat*” a magyar érdekeltségű vállalatok ügyében. Végül úgy határoztak, hogy „*általános jellegű tiltakozással*” fordulnak az ügyben a jugoszláv kormányhoz, amelyet a később meginduló gazdasági tárgyalások során „*célszerűen*” tudnak majd felhasználni. Szondy ígéretet tett arra, hogy a külügy megfontolás tárgyává teszi, hogy egyes személyek vagyoni ügyeivel is foglalkozzon, illetve utasítani fogja a hamarosan Belgrádba utazó kereskedelmi delegáció tagjait, hogy „*azok tájékozódó tárgyalásokat folytassanak mind a magyar érdekeltségek, mind pedig az elítéltek egyéni ügyiben*”. Végül a résztvevők megállapodtak abban, hogy a GYOSZ az elkobzott ipari vállalatokra vonatkozó adatokat, a pénzügyminisztérium pedig a pénzügyintézetek adatait gyűjti össze.¹⁶

Az 1946. szeptemberi értekezlet után a jugoszláviai magyar vagyonok külön összeírása is megkezdődött, köztük a magyar érdekeltségű ipari és kereskedelmi vállalatok, és a Jugoszláviában lévő magyar pénzügyintézetek vállalati érdekeltségeiről is próbáltak áttekintést szerezni. Egy 1946 őszén készült statisztikai összesítés például 71 különböző nagyságú

¹⁴ Uo., valamint 42 397/1948, 42 523/1948. 39. doboz.

¹⁵ MOL PM XIX-L-1-o – 76 659/1946. és 74 499/1946. 31. doboz.

¹⁶ MOL PM XIX-L-1-o – 76 659/1946. 31. doboz.

vállalatot sorolt fel, amely listán a tulajdonos nevét hol feltüntették, hol nem. Elkobozták például Szabadkán Nagy István 20 munkást foglalkoztató tésztaüzemét, egy temerini gyógyszerterát, Kovács Sándor óbecsei textilkereskedését, a csáktornyai szikvízüzemet és a Granev fivérek harisnyagyárát, téglagyárát és gyarmatárú-nagykereskedését, a martonosi paprikamalmot, Horgoson Juhász Sándor vendéglőjét, Topolyán Pesti Lajos fodrászüzletét. Ugyanezen a listán szerepel még, a teljesség igénye nélkül, az újvidéki Agricola Gépkereskedelmi Rt., az apatini kendergyár, az újverbászi Bácskai Cukorgyár Rt., a nagybecskereki cukorgyár, a vajszkai Bogyáni Kenderipari Rt., a hódási Honi Fonó- és Kötélgár Rt., egy zombori tejüzem, egy belgrádi asztalos üzem, a szabadkai Závor Lajos textilüzete stb.¹⁷ A kisajátítások nem kímélték a magyar alapítványi vagyonekat sem, így például a nagybecskereki Messinger Karolin magyar Iskolaház Alapítványt sem, amelynek a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség volt a kezelője. Az összeírás ekkor még csak részleges, „*reprezentatív adatgyűjtés*” alapuló, nem teljes összeírás maradt. Mint a pénzügyminisztérium külföldön károsultak ügyosztályának 1948. április 30-án kelt feljegyzésében olvashatjuk, az ügyosztályhoz április végéig 587 bejelentés érkezett, a jelentések „*nagy része az ott szolgálatot teljesítő és kiutasított tisztviselők hátrahagyott berendezési tárgyairól szól. Ezenkívül természetesen nagy értéket képviselő mezőgazdasági ingatlan, ház és egyéb vagyon szerepel a bejelentésekben.*”¹⁸ A kisajátítások nem kímélték a magyar alapítványi vagyonekat sem, így például a nagybecskereki Messinger Karolin magyar Iskolaház Alapítványt sem, amelynek a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség volt a kezelője.¹⁹

A külföldi vagyonek megcsapolását szolgálta a jugoszláv kormány 1946. június 21-i rendelete is, amely előírta, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén a jövőben csak névre szóló részvényeket szabad kibocsátani, a korábban kibocsátott, bemutatóra szóló jugoszláv részvényeket pedig névre szóló részvényekké kell átalakítani. A külföldön lévő, bemutatóra szóló jugoszláv részvényeket a rendelet értelmében hat hónapon belül a JSZNK külképviseleteinél, illetőleg a külképviseletek által kijelölt letéti helyeknél kellett letétbe helyezni. A beszolgáltatott részvényeket a jugoszláv külképviseletek a határidő lejártától számított egy hónapon belül voltak kötelesek a jugoszláv állami jelzálogbanknak megküldeni, az átalakításra pedig a rendelet további 5 hónapi határidőt szabott. A be nem szolgáltatott részvények automatikusan a jugoszláv államra szálltak.

E rendelet magyarországi végrehajtása kapcsán a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete úgy döntött, hogy a letétbe helyezést a magyarországi pénzügyintézetek „*a káros jogkövetkezmények elkerülése érdekében*” foganatosítani fogják, de a letétbe helyezési kötelezettség

¹⁷ MOL PM XIX-L-1-k-41 824/4-1946. 31. doboz.

¹⁸ MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia – 23/g-269/1948. 27.doboz. A szomszédos államokból átköltözött személyek, valamint vagyonek és károsodásuk nyilvántartásba vételét a magyar kormány először 1945 őszén rendelte el (8150/1945. sz. ME. rendelet). A jelentkezési kötelezettség érintette az 1938. január 1-je után a trianoni Magyarország területére bármely okból átköltözött személyeket, illetve vagyonek és az őket ért károk összeírását, amelynek elmulasztásához jogkövetkezményeket fűzött. Az érintettek részletező adatlapot tölthettek ki, amelyeket a Központi Statisztika Hivatal számára kellett megküldeniük. G. Vass István (szerk.): *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei. 1944. december 23. – 1947. május 31.* Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2003. 444. A rendelet a *Magyar Közlöny* 1945. szeptember 20-i, 131. számában jelent meg.

¹⁹ MOL KÜM XIX-J-1-k-17/d – 122 627/1948., 126 716/1948., 129 605/1948. 17. doboz.

teljesítését, vagy nem teljesítését az érdekelték szabad elhatározására bízták. A Magyar Nemzeti Bank a részvények kiküldéséhez szükséges devizajogi engedélyt megadta, de azt ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a beszolgáltatók a kivitt részvények helyébe kiállítandó, névre szóló részvények behozatalát öt hónapon belül igazolni kötelesek. A jugoszláv fél jóval a határidő lejárta után sem küldte meg a tulajdonosoknak az átalakított, névre szóló részvényeket. A külügyminisztérium a pénzügyminiszter javaslatára 1948. szeptember 16-án jegyzékben kérte a jugoszláv kormányt, adjon tájékoztatást a késedelem okáról, illetve késedelem nélkül szolgáltatassa vissza a névre szóló részvényeket birtokosaiknak. Belgrád azzal próbálta a helyzetet magyarázni, hogy „*még nem fejeződött be a deponált részvények regisztrálása*”. Két évvel a jugoszláv rendelet végrehajtási határidejének lejárta után a pénzügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának vezetője keserűen állapította meg: „*Nem tételezem fel, hogy újabb diplomáciai jegyzék előbbre vinné az ügyet. A kérdést a Jugoszláviával szemben fennálló egyéb rendezetlen pénzügyi problémákkal együtt nyilván tartom.*”²⁰

Budapest, annak ellenére, hogy a vagyoni kérdések tisztázása eddig egy tapodtat sem haladt előre, abban reménykedett, hogy a békeszerződés aláírása (1947. február 10.), illetve ratifikálása (1947. június 24.) után a jugoszláv fél valóban hajlandó lesz foglalkozni a kérdéssel. Számítottak arra is, hogy a diplomáciai kapcsolatok 1947 februárjában történő felvétele és a magyar–jugoszláv kapcsolatok kedvező alakulása lendít majd az ügyön.²¹ 1947. október 15-én a pénzügyminisztérium javaslatot terjesztett a minisztertanács elé, hogy a jugoszláviai magyar vagyonok felmérése és a kérdés kétoldalú tárgyalásra történő előkészítése céljából Császár Károly pénzügyi könyvszakértő személyében küldjenek szakértőt Belgrádba. Időközben, 1947 novemberében dr. Hernádi István, a pénzügyminisztérium külföldi károsultak ügyosztályának vezetője személyesen is tájékozódott Belgrádban, s hazatérte után azt javasolta, helyezkedjenek egyelőre várakozó álláspontra, mivel komolyabb tárgyalásokhoz most sem lehet a jugoszláv féltől megbízható adatokat beszerezni. Így a minisztertanács 1948. február 12-én úgy döntött, hogy egyelőre nem szükséges Császár Károly különmegbízott kiküldése.²²

²⁰ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g – 43 993/4-1948. 39. doboz.

²¹ Szántó Zoltán követ 1947. február 4-én, pár nappal a párizsi békeszerződés aláírása előtt adta át megbízólevelét Belgrádban Ivan Ribarnak, a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság elnökének. A két ország kapcsolataira lásd: Ripp Zoltán: Példaképből ellenség. A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához. In: Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei 1947–1949*. 1956-os Intézet, Budapest, 1998. 45–62.; A. Sajti Enikő: Büntudat és győztes főlény: a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944–1947. In: Papp Richárd – Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008. 203–210.

²² *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékai. 1947. június 1. – 1950. február 25.* www.mol.gov.hu/letoltes.php?id=84 (letöltés: 2012. szeptember 19.); MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-23/g – 269/1948. 27. doboz. Az 1948. január 27-i minisztertanács csak a delegáció vezetőjét, dr. Szigeti Gyula miniszteri osztályfőnököt, valamint dr. Valló Józsefet, a pénzügyminisztérium IV.b. osztályának tanácsosát nevezte ki. Ezután a Gazdasági Főtanács még öt taggal, egy-egy pénzügyminisztériumi, külügyminisztériumi, iparügyi minisztériumi és a Nemzeti Bankot képviselő szakértővel egészítette ki a magyar delegációt. MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g – 42 397/4-1948. 39. doboz.

A tárgyalások ennek ellenére februárban megindultak, de az előzmények még 1946 decemberére nyúltak vissza. Ekkor Magyarország és Jugoszlávia megállapodott abban, hogy hat hónapon belül megkezdik azokat a tárgyalásokat, amelyek „*a háború alatt keletkezett kölcsönös pénzügyi természetű kötelezettségek rendezésére irányulnak*”, vagyis valamennyi követelés kölcsönös rendezését irányozták elő. 1947 nyarán a jugoszláv kormány megerősítette, hogy a közjogi követelések mellett nem zárkozik el magánjogi természetű pénzügyi kérdések és árukövetelések, az értékpapírok visszaadása és a pénzügyintézetek által behajtott követelések tárgyalása elől sem. A minisztertanács 1948. január 27-én a Gazdasági Főtanács előterjesztésében kinevezte a magyar delegáció vezetőjét, dr. Szigeti Gyulát, s felhatalmazta, hogy a később kijelölendő bizottság tagjaival „*informatív jellegű*” tárgyalásokat folytasson az időközben Magyarországra érkezett, Milan Ribar jugoszláv pénzügyminisztériumi osztályfőnök által vezetett jugoszláv delegációval. A Gazdasági Főtanács már a tárgyalások során pontosította a magyar delegáció felhatalmazását. Mint az ezzel kapcsolatos 1948. február 17-i határozatban olvashatjuk: „*A Gazdasági Főtanács felhatalmazza a magyar pénzügyi delegációt, hogy a Magyarország és Jugoszlávia között fennálló, 1945. január 20-a előtt keletkezett, illetőleg az 1945. január 20-a előtt Jugoszláviában volt magyar javak tulajdonából folyó magánjogi követelések bejelentésére és összezszerülésének megállapítására* [kiemelés tőlem – SE] *vonatkozóan a tárgyalásokat a jugoszláv delegációval folytassa.*”²³

Már a tárgyalások kezdetén kiderült, hogy a jugoszláv delegáció álláspontja több ponton is elfogadhatatlan a magyar fél számára. Ilyen volt például a tárgyalandó kérdések köre. Annak ellenére, hogy korábban, az 1946 decemberében Belgrádban folytatott tárgyalásokon a két kormány abban állapodott meg, hogy a háború alatt keletkezett összes kölcsönös pénzügyi természetű kötelezettség rendezéséről fognak tárgyalni, ráadásul hat hónapon belül, most kizárólag egyes, általuk konkrétan felsorolt magánjogi követelésekről voltak csak hajlandók tárgyalásokba bocsátkozni.²⁴ Amikor a magyar delegáció kérte, hogy a jugoszláv küldöttség továbbítsa kormánya felé azt a magyar kívánságot, hogy oldják fel az információ tilalmát, Ribar ezt határozottan visszautasította, mondván, ezt „*a magyar kívánságot nem áll módjában kormányához továbbítani*”.²⁵

A jugoszláv delegáció sürgetése ellenére a magyar kormány tartotta magát ahhoz az álláspontjához, hogy csak az összes magánjogi kötelezettségek egyidejű teljesítése jöhet szóba, és a pengőkövetelések valorizációjára a magyar delegáció nem vállalhat kötelezettséget. S bár a tárgyalások során konkrét számok egyik oldal részéről sem hangoztak el, a pénzügyminisztérium a Magyar Nemzeti Bankkal, belső használatra, elkészítette az 1945. január 20-a előtti követelések és tartozások egyenlegét. Eszerint a Magyarországgal szemben fennálló jugoszláv követelés teljes összege meghaladta a 71 millió devizapengőt, amelyből mintegy 12 millió devizapengőt tett ki az idegen valutában fennálló követelés. A magyar követeléseket a Nemzeti Bank ekkor nem számszerűsítette, mivel erre vonatkozóan Jugoszláviától nem tudtak hitelt érdemlő adatokat beszerezni, de úgy vélte, ha 1945. január 20-a előtt Jugoszláviában meglévő magyar vagyon elkobzásából eredő magyar követelés értékét is beszámítanak és bevonnák a tárgyalások körébe, úgy „*Magyarország javára je-*

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g – 42 397/4-1948. 39. doboz.

lentékeny aktívaegyenleg mutatkoznék”.²⁶ Ha viszont – olvashatjuk Valló tárgyalásokról készített feljegyzésében – „a jugoszláviai magyar javak liquidálásából eredő követelések kizáratnak a rendelkezésből, de az összes egyéb magánjogi követelések megkülönböztetés nélkül figyelembe vétetnek, Magyarország terhére – a Magyar Nemzeti Banktól nyert megközelítő pontosságú adatok szerint – mintegy 35 millió devizapengőt kitevő passzív egyenleg állna elő, amelyek 20%-a valutatartozás.”²⁷ Mivel a tárgyalások nem vezettek eredményre, a delegációk február 28-án abban állapodtak meg, hogy a tárgyalásokat későbbi időpontra halasztják.²⁸

A tárgyalások folytatásának egyik fontos előfeltétele az volt, hogy a magyar kormány megbízható adatokat szerezzen egyfelől a magyar állam, másfelől a magyar állampolgárok és jogi személyek jugoszláviai vagyontárgyairól, követeléseiről és érdekeiről, továbbá a jugoszláv állam és állampolgárok Magyarországgal szembeni hasonló vonatkozású adatairól. Mivel Belgrád továbbra sem volt hajlandó semmiféle adatszolgáltatásra, 1948 júliusában a magyar kormány úgy döntött, ezeket az adatokat az érdekelt magyar állampolgárok kötelező adatszolgáltatása, illetve az így nyert adatok statisztikai feldolgozása révén biztosítja. Ekkor már javában folyt, sőt a vége felé közeledett a csehszlovákiai magyar vagyonok és kötelezettségek összeírása, s úgy vélték, ugyanez a pénzügyi szakértői gárda majd el tudja végezni Jugoszlávia vonatkozásában is ezt a feladatot.²⁹

1948 őszén újabb fordulatot vett a magyar vagyonok államosítása Jugoszláviában. Mint a tanulmány elején már jeleztem, 1948. augusztus 1-ei dátummal és hatállyal, J. B. Tito miniszterelnök, honvédelmi miniszter, Jugoszlávia marsallja és Frane Frol igazságügyi miniszter aláírásával a hivatalos lap október 23-i (!) számában³⁰ megjelent a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén lévő magyar vagyonok állami tulajdonba vételéről szóló kormányrendeletet. Mint már utaltam rá, ez az államosítási intézkedés volt az egyetlen, amely kifejezetten a magyar vagyonok államosítására vonatkozott. A rendelet immár az új alkotmány (1946. január 31.) alapján, a Magyarországgal kötött békeszerződés 29. cikkelyére hivatkozva állami tulajdonba vette a magyar állam, a magyar állampolgárok és jogi személyek (egyesületek, társaságok és más jogi személyek) minden vagyonát, jogát és érdekeit. A jugoszláv rendelet egyúttal érvénytelennek minősített minden olyan jogi eljárást, amely ezt az állami tulajdonba vételt megakadályozná, és elrendelte e vagyonok, jogok, érdekeltségek összeírását.³¹ E vagyonok adatait, a telekkönyvi „átkebelezés” céljából a járási és városi népbizottságok végrehajtó bizottságai voltak kötelesek összegyűjteni, a magyar állampolgároknak pedig bünvádi eljárás terhe mellett bejelentési kötelezettsége volt. A helyi népbizottságok az adatokat a köztársasági munkaügyi minisztériumok felé továbbították, a vagyon kezelői azonban a helyi népbizottságok maradtak.³²

A magyar vagyonok államosítására a két ország közötti viszony feszültté válásának időszakában, a jugoszláv követségi alkalmazottak Budapestről történő kiutasításának idő-

²⁶ MOL PM XIX-L-1-k-sz.n. /1955. 228. doboz.

²⁷ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g – 42 397/4 -1948. 39. doboz.

²⁸ Uo. 43 028/1948. 39. doboz.

²⁹ Uo.

³⁰ *Službeni list FNRJ*, br.91. 1948. október 23.

³¹ A rendelet magyar nyelvű szövegét lásd: MOL KÜM XIX-J-4-a-107/pol. – 1948. 3. doboz. A jugoszláv összeírás adatait nem ismerjük.

³² MOL PM XIX-L-1-k-64 222-ju/3 – 1958. 158. doboz.

szakában, a jótételi szállítások csökkentésére vonatkozó magyar kérés jugoszláv elutasítása, majd a szállítások magyar részről történő felfüggesztése után, annak retorziójaként került sor. Mint ismeretes, az 1948 elejétől kibontakozó, majd a Tájékoztató Iroda június 28-ai, Jugoszláviát elítélő határozata után nyilvánossá váló, gyorsan eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus miatt Magyarország és Jugoszlávia eddig jónak mondott, barátsági szerződéssel is megpecsételt kapcsolatai egyik napról a másikra megromlottak.³³ S bár a diplomáciai kapcsolatok megszakítására soha nem került sor, Magyarország sorsa mondta fel a megkötött gazdasági egyezményeket. Az 1947. május 11-én megkötött alumíniumipari egyezményt például 1949. június 15-én, az 1947. július 24-én aláírt öt éves gazdasági egyezményt három nappal később, de ugyannerre a sorsa jutottak az egyéves árucserforgalmi és a nem árucserre természetű fizetésekre vonatkozó egyezmények is. Nem haladt a békeszerződésben meghatározott kulturális és egyéb restitúciós ügyek végrehajtása sem.³⁴ 1948. augusztus 25-én Magyarország beszüntette a nemzetközi egyezmények által Jugoszlávia felé megszabott jótételi kötelezettségek teljesítését is.³⁵ 1949-től a Rajk-per, súlyos fegyveres határkonfliktusok, éles propagandaháború, a határ menti délszláv lakosság kitelepítése és más ügyek valósággal kriminalizálták a két ország viszonyát. A magyar kormány, arra hivatkozva, hogy a Rajk-per bebizonyította, Jugoszlávia „már 1947-ben, a magyar–jugoszláv barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötésének időpontjában előkészítette a magyar népi demokrácia megdöntésére irányuló tervét (...), és segítséget nyújtott a Magyar Népköztársaság belső és külső ellenségeinek, sárba taposta a magyar–jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt”, közölte

³³ A kérdésre újabban lásd: Vukman Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején, 1948–1953*. SZTE, Szeged, 2011.; Ripp Zoltán: *Magyarország és Jugoszlávia politikai viszályának évtizede 1948–1958*. In: A. Sajti Enikó (szerk.): *Magyarország és a Balkán a XX. században*. JATEPress, Szeged, 2011. 121–136.; A. Sajti Enikó: *Büntudat és győztes fölény: a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944–1947*. In: Uő.: *Büntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2010. 133–144.

³⁴ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-25/c-szn. – 1949. 43. doboz.; MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-367/biz. – 1948., 120 341/1948. 35. doboz.; MOL VKM XIX-J-1-e-177 – 3. tétel, 256 509/1948. 139. doboz. Magyarország a fegyverszüneti egyezmény, majd a békeszerződés értelmében 1945 óta folyamatosan szolgáltatva vissza azokat a vagyontárgyakat, amelyeket a visszacsatolt, korabeli terminológiával a megszállt déli területekről civilek vagy katonai alakulatok Magyarországra hurcoltak jogtalanul. Ez a restitúciós munka 1948 után megszakadt. A jugoszláv kulturális restitúciós lista mintegy 5 ezer tárgyat és emellett jelentős levéltári és irattári anyagot sorolt fel. A tárgyalások 1956 szeptemberében folytatódtak, majd az októberi forradalom miatt ismét félbeszakadtak. A tárgyalásokat 1957. október 12-én újították fel, az egyezményt 1958. június 3-án írták alá. Az abban megállapított levéltári és egyéb iratok, mikrofilmek átadására azonban csak két évvel később került sor. MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-23/g-szn. – 1958. 39. doboz, és 002 017/6/1960. 27. doboz. A Jugoszlávia területéről a németek és a nyilasok által elhurcolt magyar javak volumene ennél jóval kisebb volt (a pécsi tűzoltó laktanya felszerelése, 45 tonna villanymotor, 50 tonna nyersolaj, 130 tonna gabona, mentőautók stb.), visszaszolgáltatásuk felolvadt az egyéb restitúciós ügyekben. MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-35/KHJ-1947. 39. doboz.

³⁵ A kérdésre bővebben: Balogh Sándor – Földesi Margit (szerk.): *A magyar jótétel és ami mögötte van... 1945–1949. Válogatott dokumentumok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.; Honvári János: *Magyar jótétel a II. világháború után*.

http://www.rubikon.hu/magyar/nyomtathato_verzio/magyar_jovatetel_a_2vilaghaboru_utan/

a jugoszláv kormánnyal, hogy 1949. szeptember 30-tól „*felmentve érzi magát*” a szerződés kötelezettségei alól.³⁶ 1949-től már csak 15 technikai jellegű megállapodás maradt érvényben a két ország között. Olyanok például, mint a két állam vasúti vonalait összekötő vas-szerkezetű hidak karbantartására vonatkozó 1926-os egyezmény, az 1928-ban kötött gyám-sági és gondoksági ügyeket szabályozó egyezmény, de említhetjük az 1947-es légiforgalmi és az 1948. márciusi vízügyi egyezményt is.³⁷

A Jugoszláviával szembeni magyar lépések nyilván nem önálló magyar kezdeményezések voltak, szerves részét képezték Moszkva Belgráddal kapcsolatos politikai játszmájának, így joggal feltételezzük, hogy a magyar jóvátételi szállítások felfüggesztésére is szovjet sugallatra került sor.

A magyar kormány álláspontja kezdettől fogva az volt, hogy a békeszerződés 29. cikkelyére (VI. rész, Gazdasági rendelkezések) alapozott jugoszláv államosítás az adott cikk félreértelmezésén alapul, és a békeszerződés megszegése. A békeszerződés említett pontja kimondta: „*A Szövetséges és Társult hatalmak mindegyikének jogában áll lefoglalni, visszatartani, felszámolni vagy bármi más intézkedés alá vonni mindazokat a javakat, jogokat és érdekeket, amelyek a jelen Szerződés életbelépésének idején saját területén vannak és Magyarország vagy magyar állampolgárok tulajdonai és az ilyen javakat vagy azoknak jövedelmét tetszés szerint felhasználni azoknak az igényeknek határain belül, amelyek a maga és állampolgárai részéről Magyarországgal vagy magyar állampolgárokkal szemben fennállnak, ideértve a pénzköveteléseket, kivéve mégis azokat az igényeket, amelyek a jelen szerződés más cikkei értelmében kielégítést nyertek. Mindazokat a magyar javakat vagy az ilyenekből származó jövedelmet, amelyek ezeknek az igényeknek összegét meghaladják, vissza kell adni.*”³⁸ Ennek kapcsán Budapest már korábban is arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy a 29. cikkben szabályozott eljárás alá csak azok a javak vonatkoznak, amelyeket bárhol, így Jugoszláviában is mint ellenséges vagyont zár alá vettek. Megjegyezzük, ez az értelmezés lehetővé tette volna a kiutasított magyar köztisztviselők ingóvagyonának áthozatalát vagy az ezzel kapcsolatos kártérítést is. Amint a külügyminisztérium 1948. november 10-én kelt, a belgrádi követséghez intézett táviratában fogalmazott: „*A békeszerződés 29. szakasza csak a hadiállapot miatt kényszerintézkedés alá esett javakra vonatkozik, állami tulajdonba vételt nem tesz lehetővé.*”³⁹ Szántó követ szerint a rendelet kibocsátásával a jugoszláv kormány „*teljesen új helyzetet teremtett a jóvátételi kérdésben*”, mivel állami tulajdonba vette a jóvátételi összegnél (70 millió dollár) lényegesen nagyobb értéket képviselő magyar javakat. Ezért véleménye szerint a jugoszláv kormánynak „*további jóvátételi fizetésekre Magyarországgal szemben nem lehet igénye*”.⁴⁰ A vita során a jugoszlávok mindvégig azt hangsúlyozták, hogy ez az államosítási törvény „*független a jóvátételtől*”, de

³⁶ MOL KÜM XIX-J-1-n-1945-89-Rajk László-001 926-1963. X. 1. 60. doboz.

³⁷ MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-9/a-885/pol.res – 1949. 23. doboz.

³⁸ 1947. évi XVIII. törvény a Párizsban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=8265> (letöltés: 2012. szeptember 27.)

³⁹ MOL KÜM XIX-J-4/a-Belgrád TÜK-473/biz. 1948. 2. doboz.

⁴⁰ MOL KÜM XIX-J-4/a-113/pol.-1948. 3. doboz; MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-23/g-269 – 1948. 27. doboz.

hogy akkor miért bocsátották ki ezt a speciálisan a magyar javak államosítására vonatkozó rendeletet, azt soha nem magyarázták meg.⁴¹

A magyar kormány, mint láttuk, már az 1948. februári tárgyalásokon szembesült azzal a problémával, hogy nincsenek megbízható, számszerű adatai a Jugoszláviában maradt magyar vagyonokról. Mivel a jugoszláv hatóságok mereven elzárkóztak az államosításokkal kapcsolatos adatok közlésétől, 1948. július 14-én a pénzügyminisztérium Vásárhelyi István államtitkár vezetésével előkészítette a jugoszláviai magyar vagyonok kötelező bejelentéséről szóló minisztertanácsi rendelettervezetet. A rendelet célja az volt, hogy a csehszlovákiai és romániai magyar vagyonok bejelentésére vonatkozó rendeletekhez hasonlóan pontos képet adjanak a jugoszláviai magyar javak, érdekeltségek értékéről, mennyiségéről és szerkezetéről. A tervezetet a minisztertanács augusztus 26-án elfogadta. A *Magyar Közöny* szeptember 2-i számában megjelent 9080/1948. Korm. számú rendelet büntetőjogi felelősség terhe mellett (kihágás) kötelezővé tette a JSZNK területén lévő, 1945. január 20-a előtt meglévő magyar vagyonok, jogok, érdekeltségek bejelentését, függetlenül attól, hogy azok elkobzás, államosítás vagy egyéb kényszerintézkedés alá kerültek. A „magyar vagyonok” fogalma alatt a rendelet a magyar állampolgárságú személyek, a Magyarországon székhellyel bíró jogi személyek, beleértve a magyar állam és az önkormányzatok valamennyi szervét, intézményét, vállalatát és üzemét, továbbá az egyházak, egyházi testületek tulajdonában, birtokában, kezelésében, avagy bármely más címen birtokában volt vagyontartókat értette. A rendelet hatálya kiterjedt azokra a személyekre és örököseikre is, akinek vagyontartó még a jugoszláv közigazgatás helyreállítása előtt faji vagy politikai üldöztetés miatt vették el. A bejelentést szeptember 2-től számított 30 napon belül hivatalos felvételi íven a pénzügyminisztérium számvevőszéki hitelügyi csoportjához kellett benyújtani. Az űrlapok kitöltését részletes kitöltési útmutató segítette.⁴²

Az adatok feldolgozását megfeszített tempóban végezték, mivel a külügyminisztérium kérésére 1949. január 1-ig be kellett volna fejezni, ami kissé később, február elejére sikerült is. A különböző okok miatt hiányos, sok esetben használhatatlan, illetve késedelmesen beérkezett adatok miatt a beérkezett 8500 bejelentésből a jugoszláviai magyar javak értékéről készített összegzés csak 8303 bejelentés adatait tartalmazta.⁴³ Ezekben a számításokban még nem szerepeltek az első világháborút követően, 1923 és 1930 között, a trianoni békeszerződés alapján a Vegyes Döntőbírósnál indított perekben Jugoszláviával szemben megítélt és elmaradt kártérítések, bár ezek az adatok a pénzügyminisztérium rendelkezésére álltak.

A trianoni békeszerződés 250. cikke alapján a magyar állampolgárok perek ezreit indították a királyi Jugoszlávia ellen – elsősorban a földbirtokok agrárreform céljára történő kisajátítása és egyéb jogelvonások, például ingó vagyon rekvirálása, visszatartása, nyugdíj és egyéb jogosultságok stb. elvonása miatt. Ez utóbbiakból fakadó ügyekben jogerős ítéletek születtek, azonban Jugoszlávia ezeket soha nem fizette ki. A földbirtok-kisajátításokkal kapcsolatban, tekintettel arra, hogy a Jugoszlávia által fizetendő kártérítés olyan hatalmas összeget tett ki, amely megingatta volna a délszláv állam pénzügyi alapjait, Jugoszlávia a Népszövetséghez fordult. Az 1930-as hágai és párizsi egyezmény a várható kártalanítási

⁴¹ MOL KÜM XIX-J-1-2. Rejtjeltáviratok. Belgrád, Bejövő, 1948. november 28.

⁴² MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-43 028/1948. 39. doboz.

⁴³ MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-23/d.-001 433/1/1954. 27. doboz.

összeget eleve 70%-kal csökkentette, de Jugoszlávia ezeket az összegeket nem közvetlenül a károsultaknak, hanem egy, az egyezményvel külön létesített alapon keresztül, számára kedvező konstrukcióban fizethette. Magyarország, tekintettel a korabeli európai erőviszonyokra, e drasztikusan leszállított összeg elfogadására kényszerült. Jugoszlávia az ezzel kapcsolatos kötelezettségeit 1940-ig pontosan teljesítette, de azóta semmit nem fizetett.⁴⁴ A magánvasutak⁴⁵ kisajátításával kapcsolatos kártérítési perekben 1931-ben született megállapodás, amely szerint Jugoszlávia e számára szintén kedvezően megállapított tartozásait kincstári jegyekkel fizethette (volna) ki.⁴⁶ A pénzügyminisztérium 1949 szeptemberében készített számításai a vegyes döntőbíróági ítéletek alapján a fenti címen benyújtható magyar követelések összegét 1140 millió forintban (265 154 940 aranykorona) állapították meg.⁴⁷

Az 1948-as összeírás szerint Jugoszláviában összesen 39 000 hektár, magyar állampolgárok birtokában lévő földet sajátítottak ki, ennek döntő többsége, 23 668 ha őslakosok tulajdonában volt, megállapított értéke 60 676 440 P (17 681 000 dollár) volt.⁴⁸ (A pengő minden esetben 1938-as pengőt jelent.) Mint már utaltam rá, az őslakosok vagyonát azért próbálták meg külön is számszerűsíteni, mivel úgy vélték, hogy a leendő tárgyalásokon a magyar igények „különböző súllyal képviselhetők”, és „legerősebb igénye” a jugoszláv törvények szerint is azoknak a magyar állampolgároknak lehet, akik már 1941 áprilisa előtt is Jugoszlávia területén éltek. Az elkobzott 1–5 szobás lakóházak száma 2461 db volt 22 995 238 P (6 667 000 dollár) értékben, őslakóké volt ebből 1180 lakás. (A dollárban megadott összegekhez a feljegyzések semmiféle megjegyzést nem fűztek, tehát feltételezem, hogy az aktuális árfolyammal számoltak. A dollárértéket ugyanakkor nem minden esetben számították ki.) Az 5 szobásnál nagyobb lakóingatlanok bejelentett értékét 26 000 000 pengőben (7 536 000 dollárban) állapították meg. Legnagyobb tételt az elkobzott, államosított ingóságok tették ki 112 millió pengő értékben. A természetes személyek folyószámla- és bankbetét-követeléseit 2 millió pengőben (580 000 dollárban) határozták meg. A jogi személyek ingatlanjainak, ingóságainak és egyéb követeléseinek tétele 64 millió pengőt tett ki. A 10 millió pengős magyar részvényvagyon csak azt a jugoszláv kibocsátású részvényvagyon tartalmazta, amelyet a Magyar Nemzeti Bank adott át nevesítés céljából a budapesti jugoszláv követségnek – de nem tartalmazta például az impériumváltáskor Jugoszlávia területén maradt, magyar tulajdonban volt jugoszláv részvényeket, vagy a külföldi cégek neve alatt kamuflált (alcázott), magyar tulajdonban lévő jugoszláv részvényeket. Jugoszláviának a magyar állampolgárságú természetes és jogi személyek vagyonának elkönfiskálása és államosítása révén keletkezett tartozásának végösszegét 300 millió pengőben (80 millió dollárban) határozták meg, amihez végül hozzáadták a Vegyes Döntő-

⁴⁴ A jugoszláviai magyar földbirtokok kártalanítása kapcsán indított perek esetében 52, a károsultak javára született ítéletről tudunk. Ezek között legnagyobb kártérítést a Kalocsai Érsekségnek ítélték meg, 13 815 956 aranykoronát, de pert nyert a jugoszláv állammal szemben a Lebach család, a Fernbach család, Tallián József, Odeschalchi Ilona is, összesen 167 989 565 aranykorona összegben. MOL PM XIX-L-1-k-293 626/IV.b. – 1948. 33. doboz.

⁴⁵ A kisajátított magánvasutakhoz tartozott például a Baja–Bezdán–Zombor–Apatin vonal és a Zombor–Óbecse HÉV Rt. is.

⁴⁶ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-szn./1948. 39. doboz.

⁴⁷ Uo. és MOL PM XIX-L-1-k-szn./1949. 228. doboz.

⁴⁸ Az 1938-a pengőt 3,45 dollárral vették számításba.

bíróság ítéletei alapján vállalt, de nem teljesített jugoszláv tartozások 9 642 000 dollárnyi összegét, tehát **Jugoszlávia Magyarországgal szembeni összes tartozása megközelítőleg 90 millió dollár (pontosan 89 642 000 dollár) volt.**⁴⁹ A Jugoszláviával szemben fennálló, államosításokból fakadó **magyar tartozások** összege **14 millió pengőt** tett ki, de ez csak a jogi személyek tartozásait tartalmazta, a természetes személyek tartozásairól az összesítést végző szakemberek szerint a bejelentések nem adtak megbízható képet.⁵⁰

Mire a magyar hatóságok elkészültek a jugoszláv tartozások összeírásával és megállapították annak reális összegét, a tervezett magyar–jugoszláv tárgyalásokat elsodorták a szovjet–jugoszláv konfliktus magasba csapó hullámai. Jó pár évvel később, csak Sztálin halála után indult meg a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti közeledés, ami utat nyitott a magyar–jugoszláv kapcsolatok rendezése előtt is. S bár még számos nehézséget kellett leküzdeni a két ország kapcsolatainak normalizálása terén, 1955 nyarán a jugoszláv kormány javaslatot tett a függőben maradt pénzügyi kérdések tárgyalására, s ennek sikerétől tette függővé a többi vitás kérdés, köztük az államosított magyar vagyonok kérdésének tisztázását.

A Magyarországgal szembeni jugoszláv követelések legfontosabb tételeit a jótételi tartozások, a felmondott 15 éves alumínium-egyezményből, az 5 éves gazdasági szerződésből és a kereskedelmi egyezményekből fakadó elmaradások képezték, míg ezzel szemben Magyarország a magyar vagyonok elkobzásából, államosításából fakadó, valamint a Vegyes Döntőbíróság által 1923 és 1930 között megítélt, de ki nem fizetett jugoszláv tartozásokat állította. A román és csehszlovák pénzügyi tárgyalásokhoz képest Magyarország Jugoszláviával szembeni tárgyalási pozícióit nehezítette, hogy ő volt a kezdeményezője a jótételi szállítások leállításának, a gazdasági és kereskedelmi megállapodások felmondásának, míg Romániával, illetve Csehszlovákiával szemben ilyen jellegű problémák nem voltak. Ennek ellenére, más okok miatt, mindkét esetben Magyarország számára előnytelen egyezmények születtek az államosított, elkobzott magyar vagyonok kártalanítása kapcsán, annak ellenére, hogy mindkét esetben a magyar fél követelései nagyságrendekkel voltak magasabbak.⁵¹

Az 1955. szeptember 5-én Belgrádban megkezdődött tárgyalásokon a jugoszlávok kemény tárgyalófélnak bizonyultak, és kezdetben kizárólag a magyar tartozások nagyságáról és annak fizetési módjáról voltak hajlandók tárgyalni, beleértve a gazdasági kapcsolatok megszakításából adódó károkért fizetendő kártérítést is (kamatok, kötbérek, kártérítések stb.), amiért a magyarok egy fillért sem akartak fizetni. A tárgyalások induló összege a jugoszlávok részéről minden képzeletet felülmúlóan irreális, 523 millió dollár volt, míg az elkobzott, államosított magyar vagyonokért, a kifizetetlen tranzitszállításokért és az elmaradt vegyes döntőbírósági kártérítésekért Magyarország ennél jóval kevesebbet, mindössze 300 millió dollárnyi követelést tudott szembeállítani. S bár Mijalko Todorovics, a jugoszláv delegáció vezetője az induló összeget több mint a felére, 230 millió dollárra csökkentette, Háy László külkereskedelmi miniszternek, a magyar delegáció vezetőjének mindössze 45 millió dollár tíz év alatt történő kifizetésére volt felhatalmazása. Az álláspontok igen hamar megmerevedtek, s a jugoszlávok szeptemberben felálltak a tárgyalászaltól. A megbeszél-

⁴⁹ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-szn. – 1948. 39. doboz; MOL PM XIX-L-1-k-szn./1949. 228. doboz., 40 262/1949. 33. doboz. Ez az összeg valamivel több, mint 316 millió pengőt tett ki.

⁵⁰ MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-23/d-001 433/1/1954. 27. doboz.

⁵¹ A részletekre lásd Vincze Gábor és Gaucsik István már idézett munkáit.

lések pár hónappal később, 1956 januárjában Budapesten folytatódtak tovább, de ezek is csakhamar félbeszakadtak.⁵² Pedig a magyar álláspont januárra a nullszaldós elképzeléshez képest jelentősen enyhült. Már 72 millió dolláros tartozás megfizetéséről is hajlandók voltak tárgyalni, amennyiben azt tíz, esetleg 7 év alatt, kedvező áruszerkezetben fizethetik ki. A jugoszlávok is lementek 150 millióig, sőt bizonyos feltételek mellett a 110 milliótól sem zárkóztak volna el. A magyar delegáció azonban még ezt is soknak tartotta. A magyar kormány álláspontjának megértéséhez tudnunk kell, hogy az 1950-es évek erőltetett iparosítási, fegyverkezési politikája súlyos válságba sodorta az országot, s nemcsak Jugoszlávia, de a nyugati országok felé is el volt adósodva. A nyugati országokkal szembeni adósságállománya 1956-ban 2 milliárd 347 millió devizaforint volt, ráadásul mind magas kamatozású, rövid lejáratú, három hónapon belül esedékké váló hitelekből állt.⁵³

Az alkudozásba kezdettől fogva aktívan bekapcsolódott Dalibor Szoldatics budapesti jugoszláv követ is, aki Sík Endréné, a külügyminiszter első helyettesénél tett gyakori látogatásai alkalmával igyekezett a magyar kormányt jobb belátásra bírni és rövid úton közvetítette kormánya éppen aktuális álláspontját. A kettőjük közötti egyeztetések különösen intenzívvé váltak a januári tárgyalások félbeszakadása után. Szoldatics február elejétől világossá tette Sík előtt, ha a magyarok „*valamivel*” feljebb mennek a 72 milliónál, akkor meglesz a „*normális alapja*” annak, hogy ők „*tovább menjenek lefelé*” és Sík közvetítésével felkereste Rákosit is.⁵⁴ Március végén Sík már azt közölte Szoldaticcsal, hogy a Rákosival történt beszélgetése eredményeként „*új elgondolás alakult ki a függőben lévő magyar-jugoszláv pénzügyi kérdések rendezése tárgyában*”.⁵⁵ Az álláspontok közeledése mögött azonban, úgy vélem, nem elsősorban Rákosi jóindulatát, esetleg Szoldatics ékesszólását kell keresnünk. 1956. február 14–25. között zajlott le a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, s az odautazó küldöttség szovjet segítséget kért egyrészt a nyugati tartozások, hitelek rendezése miatt, másrészt felhatalmazták őket arra is, hogy tájékoztassák a szovjet pártvezetőket a félbeszakadt jugoszláv pénzügyi tárgyalásokról és kérjék „*közvetítő, segítő közreműködésüket*” a helyzet rendezésében.⁵⁶ A küldöttség közbenjárására vonatkozó források ugyan mindmáig nem kerültek elő, de a XX. kongresszus által kiváltott „*olvadás*” minden bizonnyal hozzájárult a két fél megállapodási szándékának felerősödéséhez. Március 10-én Szoldatics közölte Sík Endrével, „*elfogadja a tárgyalás alapjául a 85 milliós globális összeget, amely öt év alatt törlesztendő*”, és hajlandók a magyarok számára leginkább kedvező árulistáról is tárgyalni.⁵⁷ A magyar delegáció április 19-én utazott Belgrádba, s még aznap megkezdték a tárgyalásokat. A magyar delegáció vezetője Olt Károly pénzügyminiszter volt, míg a jugoszláv delegációt ezúttal is az egyik legtekintélyesebb gazdasági szakértőnek számító Mijalko Todorovics vezette, aki ekkor a Szövetségi Végrehajtó Tanács tagja volt.

⁵² Honvári János: *Magyar jóvátétel a II. világháború után...* i. m. 4–7.

⁵³ Honvári János: 20. századi gazdaságtörténet. In: Andor László (szerk.): *Világgazdaság*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2008. 126. Magyarország 1956 júniusában rendezte vagyoni jogi adósságait Nagy-Britanniával is 4,5 millió font értékben.

⁵⁴ MOL KÜM XIX-J-1-n-Sík Endre-123/S-1956. 65. doboz.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Honvári János: *Magyar jóvátétel a II. világháború után...* i. m. 9.

⁵⁷ MOL KÜM XIX-J-1-n-Sík Endre-159/S-1956.

A tárgyalások több mint egy hónapig tartottak és 1956. május 29-én több okmány aláírásával zárultak. Két egyezményt írtak alá, a függőben lévő pénzügyi és gazdasági kérdések rendezéséről és a két ország közötti tudományos és műszaki együttműködéséről szóló egyezményt, egy bizalmas jegyzőkönyvet, amelyhez egy, a delegációk elnökei közötti levélváltást is csatoltak.

Az egyezmény 1. cikkelye kimondta, hogy a szerződő felek „kiegyenlítettnek tekintik” a két állam, azok állampolgárai és jogi személyei másik állammal szemben 1955. január 1-e előtt „bármilyen jogcímen” keletkezett pénzfizetésre, áruszállításra és egyéb szolgáltatásra vonatkozó jogait, követeléseit és igényeit, kivéve a polgári jogviszonyból keletkezetteket és az irodalmi, művészeti szerzői jogokon alapuló igényeket – amennyiben Magyarország 85 millió dollár értékű, jelenlegi áron számított árut szállít Jugoszláviának öt éven belül. A szállítások módjának tisztázására Vegyes Bizottság kiküldését irányozták elő.⁵⁸ Jugoszlávia tehát radikálisan leszállította az egyébként irreálisan magas, 523 millió dolláros követelését, Magyarország pedig túlmént azon a 72 millió dolláros felső határon, amihez hosszú ideig ragaszkodott. Sikerült viszont kedvezően megváltoztatni a szállítandó áruk árfolyamára vonatkozó jugoszláv álláspontot (1938-as világgpiaci árak), és az egyezmény napján érvényes közepes világgpiaci árakkal számoltak.

Az államosított és elkobzott magyar vagyonok vonatkozásában a bizalmas jegyzőkönyv a következőképpen értelmezi az egyezmény általános rendelkezését: „*Kiegyenlítettnek kell tekinteni mindazokat a követeléseket és igényeket is, amelyeket a Magyar Népköztársaság Kormánya, illetve magyar állampolgárok vagy jogi személyek a magyar javaknak, jogoknak és érdekeltségeknek az 1948. augusztus hó 1. napján kelt rendelet alapján a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságra történt átruházása miatt támaszthatnának.*” E rendelkezés hatálya alá vonták az értékpapírokat is, de kivonták alóla a békeszerződés 24. cikkében előírt művészeti, történelmi, régészeti javakra vonatkozó jugoszláv restitúciós igényeket. A jugoszláv tárgyaló bizottság elnöke a magyar delegáció elnökéhez intézett levelében az egyezményre hivatkozva „*igazolta*”, hogy megállapodtak abban is, a békeszerződés 29. cikkelyére hivatkozva 1948. augusztus 1-jén életbeléptetett jugoszláv államosítási törvényvel Jugoszlávia „*megszerezte az érintett javak tulajdonjogát, tekintet nélkül arra, hogy hoztak-e ennek megállapítása tárgyában külön határozatot. Ennek megfelelően a Jugoszláv Kormány nem fog további intézkedést hozni a békeszerződés 29. cikkében biztosított jogainak érvényesítése iránt.*” Majd a levél így folytatódik: a jugoszláv fél „*a fentiek ellenére*” hajlandó megvizsgálni egy olyan tartalmú rendelet kiadásának lehetőségét, amely kivonná az államosítási és elkobzási rendelkezések hatálya alól azokat a „*ténylegesen közületi kezelésbe nem vett kisebb ház- és földbirtokokat, amelyeket magyar tulajdonosaik közvetlenül vagy rokonaik útján tartanak birtokban*”. A magyar kormány is vállalta ezt a felülvizsgálatot a Magyarországon államosított, de ténylegesen állami kezelésbe nem vett kisebb jugoszláv ház- és földbirtokok vonatkozásában.⁵⁹ A kettősbirtokosok is ennek a megállapodásnak a hatálya alá estek, vagyis a magyar kettősbirtokosok mintegy 300 hektárnyi, Jugoszlá-

⁵⁸ A 85 millió dolláros kötelezettséget 1961-ig kellett volna teljesíteni, de sikerült megállapodni a határidő meghosszabbításában, így Magyarország 1964-ben szállította le az ezzel kapcsolatos utolsó árutételeket. MOL PM XIX-L-1-k-64 930/1966. 185. doboz.

⁵⁹ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/-sz. – 1956. 39. doboz.

viában lévő birtokai, illetve a jugoszláv kettősirtokosok mintegy 368 hektárnyi magyar területen lévő birtokai.⁶⁰

Mint láttuk, a számszerű adatok szerint a magyar állampolgárok vagyoni kárpótlásra vonatkozó követelései messze meghaladták a jugoszláv követeléseket, így Budapest tárgyalási pozíciói kezdetben jóval kedvezőbbek voltak. A magyar vagyonok kárpótlásának ügyét azonban 1948-ban a történelmi események kimozdították a két ország közötti, szűkebb vagyoni kártalanítási kérdések köréből, s az 1956-os tárgyalásokon már összekapcsolódtak az elmaradt jótételi szállításokból és egyéb nem teljesített gazdasági szerződésekből fakadó pénzügyi tartozásokkal. Így a jugoszlávok által kisajátított, államosított magyar vagyonok rendezése alárendelődött a jótétel és egyéb gazdasági természetű problémák rendezésének. E messze nem azonos értékű vagyoni tartozásokat, mint láttuk, kiegyenlítettnek nyilvánították, és kölcsönösen elismerték az államosítások jogosságát. A magyar kormány tehát, bár más okok miatt, mint Csehszlovákia és Románia esetében, lemondott a kisemberek Jugoszlávia által történő kártalanításáról. De a levélváltásban megígért kisebb ház- és földbirtokok visszaadására sem került sor. Amikor a magyar kormány tíz év múlva, 1966 őszén érdeklődött Belgrádban, tettek-e lépéseket a bizalmas levélváltásban említett ház- és földbirtokok volt tulajdonosok számára történő visszaadása érdekében, azt a választ kapta, hogy a megfelelő rendelkezés kiadására „*technikai nehézségek miatt*” még nem került sor.⁶¹

⁶⁰ MOL PM XIX-L-1-k-44 171/1 968-Ju-3. 185. doboz.

⁶¹ MOL PM XIX-L-1-k-64 930 ~ 1966. 185. doboz.